

Ami mely, ami amely és ami ami

Olvasói, szerkesztői tapasztalatok az írásban leggyakrabban használt vonatkozó névmásokról

Alábbi dolgozatomban az *ami*, *amely*, *mely* vonatkozó névmások használatának típushibáival foglalkozom, tízéves szerkesztői (Zsöllye, Színművészvilág, Kisvárdai Lapok) és ötéves olvasószerkesztői (Budapesti Nap, euroactiv.hu, kultura.hu) gyakorlatom alapján.

Feltevésém az, hogy a grammatikai és a nyelvhelyességi előírásoktól függetlenül a három vonatkozó névmás jelentése mindinkább egybeesik, alkalmazásában pedig markánsan elkülönül az élőbeszédbeli és az írásbeli forma. Míg az élőbeszédben a pontos és alább leírt nyelvtani funkcióra való tekintet nélkül az *ami* az általános gyakorlat része, addig írásban – az írás legszélesebb skáláján: a magánlevéltől a sajtónyelven és a hivatalos dokumentumokon, a tudományos értekezéseken át a szépirodalomig – szinte csak *amely*-lyel és *mely*-lyel találkozhatunk. Összetett mondat jószerével nem is születik *amely* vagy *mely* nélkül. Egy példa erre Illyés Gyulától, 1933-as Nyugat-cikkéből, amelyben az ún. népies költészetet egyebek közt nyelvi pongyolasága miatt bíráló Kosztolányi Dezsőnek válaszol:

„A divat körforgása révén ugyanis olyan elemek kerültek a szent berkekbe, *melyeknek* a finom lelkű értők szerint csak az igazi berkekben, mezőkön és ugarokon van keresnivalójuk. Ez már maga a nép volt, *melynek* a százados tapasztalat szerint még véletlenül is veszélyes szerepet juttatni. El tudom képzelni a tudatos és öntudatlan idegenkedést, *amely* ezeket a gatyásokat fogadta.”¹

¹ Illyés Gyula: Nép és költészet, meg egy kis verstan, 1933, In: Illyés Gyula: Iránytűvel, 1975, Szépirodalmi Könyvkiadó, 364. oldal

Három mondat, három *mely-amely*. Bizvást állíthatjuk, hogy az eltelt 80 évben nem lett kevésbé gyakori az alárendelő összetett mondatokban az *amely-mely* vonatkozó névmás, vagy ahogy a Czuczor–Fogarasi szótár plasztikusan megnevezi: „viszszahozó névmás”² előfordulása.

Nyelvészi szempontból a névmásoknak bizonyára különös szépséget ad, hogy önmagukban nincs határozott jelentésük, lexikailag tartalmatlanok; a mondatszerkezetben nyerik el azonosító és azonosítható szerepüket, valamire való utalásuk közepette. Ahogy Laczkó Krisztina megfogalmazza: „A névmások referenciája többnyire a beszédhelyzet és a szintaktikai környezet segítségével valósul meg, azaz a névmások alapvetően forikusak vagy deiktikusak.”³ A vonatkozó névmások funkciója viszonylag egyszerű. Alárendelő mondatok kötőszavaként hasznosulnak, s ilyenként mindenfajta mondatkifejtő alárendelésekben előfordulhatnak. A vonatkozó névmás tehát tipikusan kötőszó a mondatban, s a főmondatbeli utalószóval – ha van –, a mélyhangrendű mutató névmással korrelációban áll.

Szerkesztőként az *ami, amely, mely* kérdéskörre vonatkozó irányelveim irodalmi megfogalmazását Déry Tibortól hozom, aki A befejezetlen mondat című regényében ezt adja egyik hőse szájába: „Szíves engedelmeddel újra megkérek, hogy az *ami, amely* névmások használatakor ügyelj arra, hogy az *amely* mindig a főmondatban megnevezett tárgyra vonatkozik, az *ami* pedig egy meg nem nevezett tárgyra vagy fogalomra, vagy az egész főmondat tartalmára.”⁴ Ez meg is felel annak az elvnek, amelyet az 1980-as Nyelvművelő kézikönyv lefektet: „3. Főnévvel meg nem nevezett dologra (névmásra, számnévre), illetve egész mondatra vonatkoztatva helytelen az *amely (mely)* használata. Pl.: ez az, *amelyet* (helyesen: *amit*) kerestem; sok mindenre emlékszem, *amely* (helyesen:

² Czuczor Gergely–Fogarasi János: A magyar nyelv szótára, 1867, Pest, MTA megbízásából, Emich Gusztáv akadémiai nyomdásznál

³ Laczkó Krisztina: A magyar névmások rendszere, különös tekintettel a főnévi névmásokra, 1993, doktori disszertáció

⁴ Déry Tibor: A befejezetlen mondat, 1980, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

ami) gyerekkoromban történt.”⁵ Feltűnő azonban, hogy a fenti passzus az *amely* mögé zárójelbe helyezi és differenciálatlanul említi a *mely* névmást. Hasonlóan jár el a 2007-es Értelmező szótár+ is, amely a *melyt* az *amely* szinonimájaként ismerteti.⁶ Ezzel szemben a régebbi nyelvi szótárak inkább a *melyt* közlik önálló szócikként, s az alá sorolják be az *amely* változatot. Ilyen például a Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond szerkesztette Magyar nyelvtörténeti szótár 1891-ből, amely a *mélyly* alakból indul ki⁷. Vagy a már említett, 1867-es Czuczor-Fogarasi, valamint Bárczi Géza 1941-es Magyar szófejtő szótára is: „*mely*: a mi kérdő-vonatkozó névmás me változatának származéka.”⁸

Jómagam egyébként nem osztom azt a véleményt, amely ekvivalensnek tekinti az *amely* és a *mely* használatát. Értelmezésem szerint a *mely* elsődleges jelentésében kérdő névmás (lásd: „*Mely* nyelv merne versenyezni véled?”), s nincs rá különösebb ok, hogy vonatkozó névmásként használjuk az *amely* helyett. (Bár stilisztikai szempontból szóba jöhet, hogy oldja az *amely* gyakoriságából adódó monotóniát. Erre való tekintettel a Nyelvművelő kézikönyv – nem kis meglepetésemre – még az *amival* kapcsolatban is megengedő: „az *ami* „élőbeszédben természetesebb, (itt a könyv, *amit* kértél), írásban az *amely*-lyel váltakozva enyhíti a stílus egyhangúságát.” Az 1961-es A magyar nyelv értelmező szótára azonban – megerősítésemet szolgáló – a *mely* szócikk alatt első, második és harmadik jelentésként is kérdő névmási funkciót sorol fel (kérdő melléknévi, kérdő főnévi és kérdő határozószoói), s csak ezek után határoz meg vonatkozó (melléknévi) és vonatkozó (főnévi) értelmet. Ugyanakkor ha visszanezünk a nyelvtörténet elejére, ott történetesen a kései ómagyar kor

⁵ Nyelvművelő kézikönyv I. kötet, főszerk.: Grétsy László és Kovalovszky Miklós, 1980, Akadémia Kiadó, Budapest, 203. oldal

⁶ Értelmező szótár +, főszerk.: Eöry Vilma, 2007, Tinta Könyvkiadó, Budapest

⁷ Magyar nyelvtörténeti szótár, szerk.: Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond, 1891, Hornyánszky Viktor akadémiai könyvkereskedése kiadásában, 733. hasáb

⁸ Bárczi Géza: Magyar szófejtő szótár, 1941, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 201. oldal

kezdeti szakaszában anaforikus vonatkozó névmási szerepben mutakozó alakot találunk, a Jókai kódexben: „Mýtt kerded en nevemett / mely neuezhettetlen.”⁹

Az *amely, mely* vonatkozó névmás írásbeli használatában az első és legegyszerűbb típushiba az egyes és többes szám egyeztetésének elmaradása. Példa egy friss újságcikkéből: „Ezek ún. összegző művek, *melynek* (helyesen: *amelyeknek*) igenis van tudományos értéke, a társadalom számára közreadja az addigi eredményeket, ahogy az Elnök úr is helyesen fogalmazta.”¹⁰ Feltételezném, hogy az egyeztetés kérdéskörében nemigen lehet vita, ámde minél mélyebben merülök bele a grammatikai szakirodalomba, annál több eltérő állásponttól szerzek tudomást, minek következtében egyre bizonytalanabbá válok elveimet és szerkesztői gyakorlatomat illetően. Egy példa erre Kenesei István Mivel egyeztetjük a vonatkozó névmásokat? című szakcikkéből, amelyben a vonatkozó mellékmondatok szoros vagy laza alárendelését vizsgálja:

- a) Újjáépült a nyolc budapesti Duna-híd, *amely** szépségével ma megragadja az idelátogatókat. Újjáépült a nyolc budapesti Duna-híd, *amelyek* szépségükkel megragadják az idelátogatókat.
- b) Újjáépült az a nyolc híd, *amely* Budapestnél íveli át a Dunát. Újjáépült az a nyolc híd, *amelyek** Budapestnél ívelik át a Dunát.

Az első példamondatoknál az *amelyes* verziót csillagozza meg a szerző mint nyelvtanilag helytelen szerkezetet, a második példamondatnál az *amelyekes* változatot.¹¹

Lehetséges – kérdezem kétségbeesetten –, hogy hibás a nyolc budapesti híd egyes számú alakjának egyeztetése az egyes számú igealakokkal?! A Magyar grammatika is erre utal: „A főnévi értékűek (...) az egyes-többes oppozíció révén szerepet kapnak a mondategységen túli egyeztetésben (pl. Szeretném megnézni

⁹ A magyar nyelv történeti nyelvtana, főszerk.: Benkő Loránd, 1991, Akadémiai Kiadó, 391. oldal

¹⁰ Dr. Csókay András: Az igazság védelmében, Magyar Hírlap 2012. április 3.

¹¹ Kenesei István: Mivel egyeztetjük a vonatkozó névmásokat? Nyelvtudományi Értekezések 104, 1980, A magyar nyelvészek III. nemzetközi kongresszusának előadásai

a könyvet, amelyet írtál; a könyveket, amelyeket írtál; értelmi egyeztetés: Amott jön a két fiú, akikkel tegnap is találkoztunk).¹²

Az *amely* és az *ami* kapcsán szintén ér meglepetés a szakirodalom láttán: sokan és sokáig vitatták annak létjogosultságát, hogy az *ami* a főmondat egész tartalmára utal. Simonyi Zsigmond 1914-es Helyes magyarságában például leszögezi: „Végre latinos és németes, ha a főmondatnak egész tartalmára vonatkoztatnak *amivel* kezdődő mellékmondatot, pl. a spártaiak megölték Agis királyt, *ami* (vagy *ami pedig*) náluk eddigelé hallatlan dolog volt.”¹³ Később azután változott a megítélése az *ami* illetően alkalmazásának. Kenesei István a már említett, 1980-as cikkében (illetve eredetileg: előadásában) emlékeztet: „Már a múlt században is voltak nyelvűvelők, akik nehezteltek az *amire*, ha nem az *az*, *ami* típusú szerkezetben bukkant fel. Mára a helyzet annyiban változott, hogy – mint említettük – az *ami* polgárjogot nyert az egész mondatra való vonatkozásában, a főnévi szintagmák összekapcsolására azonban a nyelvűvelők a laza alárendelés helyett a mellérendelést javasolják.” Vagyis például: Ígéreted ellenére nem jöttél el, *ami* nem volt szép tőled helyett: Ígéreted ellenére nem jöttél el, és ez nem volt szép tőled.

A mondatra vonatkozó *ami* névmásos alárendeléshez való megengedő viszony kialakulásában alighanem fontos szerepet játszott az 1964-es vita, amelyben Kollányi Teréz számos irodalmi példával igazolta a Magyar Nyelvőr hasábjain, hogy „mindkét megoldás helyes – ti. az *ami*, ill. az *ez pedig*, *de ez* –, s a mondanivaló fontossága, a gondolat erősebb kiemelése stb. dönti el, hogy mellérendeléssel vagy alárendeléssel élünk-e.”¹⁴ A cikkre válaszoló Nagy J. Béla ugyan vitatja ezt, de a harmadik hozzászólót, Rácz Endrét meggyőzték Kollányi érvei. „Aligha lehet helyes egy olyan nyelvűvelő szabály, amely ellentétben van legjobb íróink gyakorlatával. Nemcsak Petőfiről és a vitában

¹² Balogh–Haader–Keszler–Kugler–Laczkó–Lengyel: Magyar grammatika, 2000, Nemzeti Tankönyvkiadó, 168. oldal

¹³ Simonyi Zsigmond: Helyes magyarság, 1914, In: Nagy J. Béla: A mondatra vonatkozó *ami*, Magyar Nyelvőr, 1964./4.

¹⁴ Kollányi Teréz: Az egész mondatra vonatkozó *ami* kérdéséhez, Magyar Nyelvőr, 1964./1.

szintén idézett s még említendő Aranyról van szó, bár e két név önmagában is óvatosságra int.”¹⁵ Ennek ellenére a Magyar értelmező kéziszótár, vagyis annak 2003-ban megjelent második, átdolgozott kiadása még mindig felrója az *ami* „elharapózását”: „2. sajtó – (nem valódi alárendelésben) és ez; és; de ez stb. Meleg van, *ami* azonban nem jelenti azt, hogy... (helyesen: Meleg van, *de ez* nem jelenti azt, hogy...)”¹⁶

A mai általános gyakorlatban mindenesetre nem nevezhetjük hibának, ha a tollforgatók *amivel* utalnak a főmondatra, még ha csak formális is az alárendelés, és valójában perceptív az összefüggés a tagmondatok között. Ennél sokkal problematikusabb jelenség az *ami* helyett tévesen alkalmazott *amely*. Mélyen egyetértek a Nyelvművelő kézikönyv megállapításával: „Ez a napjainkban nemritkán felbukkanó nyelvi vétség talán a túlságos választékosságra való törekvésből fakad.” De bármi is az ok, szerkesztőként szigorúan üldözöm az *ami* helyett rosszul használt *amelyt*. Amikor a szövegben a szerző névmásra utalva ír *amelyt* – pl. Nem mondhatok semmit, *amely* (helyesen: *ami*) megnyugtató volna számodra –, akkor azt esetleg tekinthetjük kisebb bakinak. Vagy: Megelégednénk azzal, *amelyet* (helyesen: *amit*) kapunk – szintén helytelen választás. Ebben az utóbbi, határozói alárendelt összetett mondatban láthatóan az *az*, *ami* korrelatív szerkezetnek van helye. Súlyosabb helyzet állhat elő, ha a főmondat szerepet betöltő tagmondat egészére vonatkozó *ami* helyén *amely* tévelyeg, mert az akár értelemzavaró is lehet. Vegyük például ezt a mondatot a Magyar Nemzet cikkéből:

„Csupán azt üzenik, hogy merjünk kicsik lenni, pedig a mezőgazdaságban minden sorvad, *amely* ellen nem tesznek semmit, és felvetett problémáinkra annyit válaszolnak, hogy piacgazdaság van.”¹⁷ A mondat mindenképpen rászolgált az *amira*. Akkor is, ha az *amely* névmással a „mezőgazdaságban

¹⁵ Rác Endre: Hadd legyen per! Magyar Nyelvőr, 1964./4.

¹⁶ Magyar értelmező kéziszótár, 2., átdolgozott kiadás, főszerk.: Pusztai Ferenc, 2003, Akadémia Kiadó, Budapest, 39. oldal

¹⁷ Nagy Ottó: Az agrárium és a magyar gazda többet érdemel, Magyar Nemzet, 2005. aug. 22.

minden sorvad” tagmondatra kívánt utalni a szerző. Akkor is, ha a névmás a mindenre szeretett volna vonatkozni. Az adott esetben viszont legfeljebb a mezőgazdaságra érhetjük, ám fölöttébb valószínű, hogy a cikkíró, avagy a nyilatkozó nem azt sürgeti, hogy tegyenek már valamit a mezőgazdaság ellen.

Balszerencsés esetben még az is előfordulhat, hogy az *ami* helyét bitorló *amely* az állítást szemantikailag az ellentétébe fordítja, mint azt az alábbi MTI-hír példázza: „Az UEFA fegyelmi bizottságának eljárása során az volt megállapítható, hogy egyetlen DVSC-mérkőzéssel kapcsolatosan sem valósult meg vesztegetés, fogadási csalás, vagy a mérkőzés befolyásolása, amelyet többek között az UEFA nemzetközi fogadási monitoring rendszere is igazolt.”¹⁸

A fentiekkel a közleményt kiadó futballklub nyilván azt szeretete volna mondani, hogy a monitoring rendszer igazolta: nem történt vesztegetés, csalás és a többi. Ehhez azonban – a megelőző teljes mondatrészre utalva – az *ami* névmást kellett volna használni. Ehelyett *amely* szerepel, ám annak a „befolyásolás” főnévre kell vonatkoznia, minek következtében a közlőnek pont azt sikerült kijelentenie, hogy a befolyásolás igazolódott: a DVSC labdarúgói vagy vezetőik csaltak és hazudtak.

Igazi öngól.

Stuber Andrea

ELTE BTK

magyar nyelv és irodalom MA

A magyar nyelv leírása

BMA-MAGD-NY-116

2012

¹⁸ MTI, 2010. június 25., In: Polekszicset és Mészárost eltiltotta az UEFA, index.hu, 2010. jún. 25.